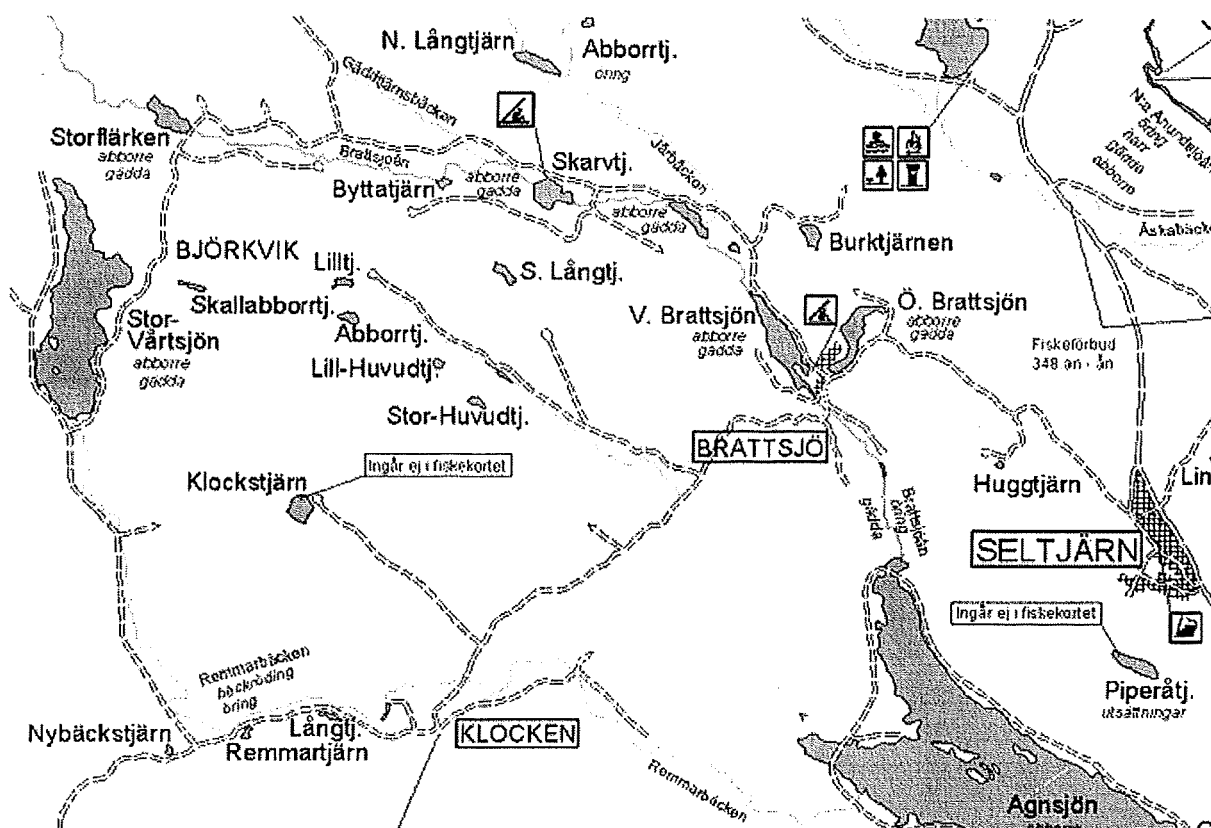

Brattsjö – Byn som sålde sin skog

Johan Baudou, Kurs 97/01

Handledare: Lars Östlund, Skoglig vegetationsekologi, SLU, Umeå

Inledning

Det kan tyckas konstigt att välja en liten by, Brattsjö, ca. 7 mil inåt landet från Örnsköldsvik räknat. Till saken hör att jag spenderat stora delar av mina barndomssomrar just där och att jag nu för tiden spenderar i skogarna i jakt på fiskevatten. Även om jag inte aktivt sökt tecken eller lämningar från tidigare aktiviteter finns här lador, kojor, stolpar, gropar, gamla vägar och stigar, rännor m.m. vilka gör att man börjar undra hur det en gång sett ut i skogen. En del tecken stämmer också överens med historierna man hörde som lite grabb. Bror Pettersson som berättade historierna hade levt stort sett hela sitt liv i byn men är idag tyvärr död. Tyvärr var jag inte heller särskilt gammal när dessa historier berättades. Därför var det saker jag just då tyckte var spännande (jakt och fiske) som stannade kvar i huvudet. Han berättade dock även om hur de under vårarna flottade i Brattsjöån.

Anledningen att jag begränsat mig till endast Brattsjö och bara jämför enstaka uppgifter med byarna runt omkring är storleken på jobbet. Jag gick in med målet att jämföra Brattsjö med Seltjärn, en by fem km bort, för att se varför Brattsjö dött som by medan Seltjärn överlevt. Jag upptäckte dock snabbt att den uppgiften skulle bli allt för stor.

Slutmålet har alltså blivit att utifrån personliga observationer, personer jag pratat med, skrifter och dokument ge en kronologisk översikt av Brattsjö med avseende på hur man levt och framför allt hur man använt skogen. Tidsindelningen kommer att bli tämligen grov men så är också de flesta förändringar av successiv karaktär.

Tiden före Mo-Domsjö

Avstampet för essän borde vara då Brattsjö blev en by. Problemet med detta är att jag inte funnit något exakt årtal för grundandet eller den första bosättningen. Den äldsta noteringen ang. Brattsjö hittade jag på en karta från 1765, publicerad i Edlunds m.fl. (2001) skrift om Seltjärn (se sid. 2). Kartan visar förutom Brattsjö en gård kallad Silkesmo gård vilken av allt att döma var den första gården i Seltjärn, en by som fortfarande lever. Kartan är även intressant på andra sett, t.ex. nämns en kvarn en bit nedströms (söder) Brattsjö by och Övre Agnsjön. Tyvärr har Edlund m.fl. (2001) ej tagit med hela kartan i sin skrift.

Westerdahl (1986) visar i en karta hur Brattsjö och Seltjärn även haft betydelse samernas förflyttningar eller viste. Hur länge det varit Samer i området vet man inte säkert men man har funnit samiska härdar i områden i närheten av Brattsjö (främst längst Norra Anundsjöån). Samerna använder idag områdena längst N. Anundsjöån för vinterbete då det här finns stora områden med lavmark.

Hur levde då dessa Brattsjöbor under slutet 1700-talet? Det mesta tyder på att de levt som de flesta bönder i Norrland under denna tid (pers. kom. Söderström). Jordbruket har troligen varit tämligen litet och skogen har spelat en stor roll för överlevnaden. Tyvärr fann jag ingen uppgift om vad som odlades just i Brattsjö under denna tid. Ett "Förmånskontrakt" skrivet mellan ett par generationer på en gård i Seltjärn under 1855 talar dock om korn, råg, ärtor och fläsk. Resten av behoven har till stor del täckts med hjälp av skogen.

Skogsbetet har troligen varit en betydande del här som på andra ställen. Ser man på ekonomiska kartor från tiden före det moderna skogsbruket ser man en mängd stigar och skogsvägar. De flesta av dessa stigar och vägar är idag försvunna, antingen av tidens tand eller moderna skogsavverkningar där hänsynen varit mindre. Kartorna visar dock hur flera av dessa stigar och vägar passerat våtmarker och gamla ängar. Några få ängar finns fortfarande kvar även om de nu börjar växa igen. Även vägarna som leder till dessa ängar har nu börjat

växa igen. Detta gäller främst de delar som blottlagts av hyggen. Delarna som fortfarande går genom gran och tallskog skuggas effektivt varför växtligheten tar tid på sig.

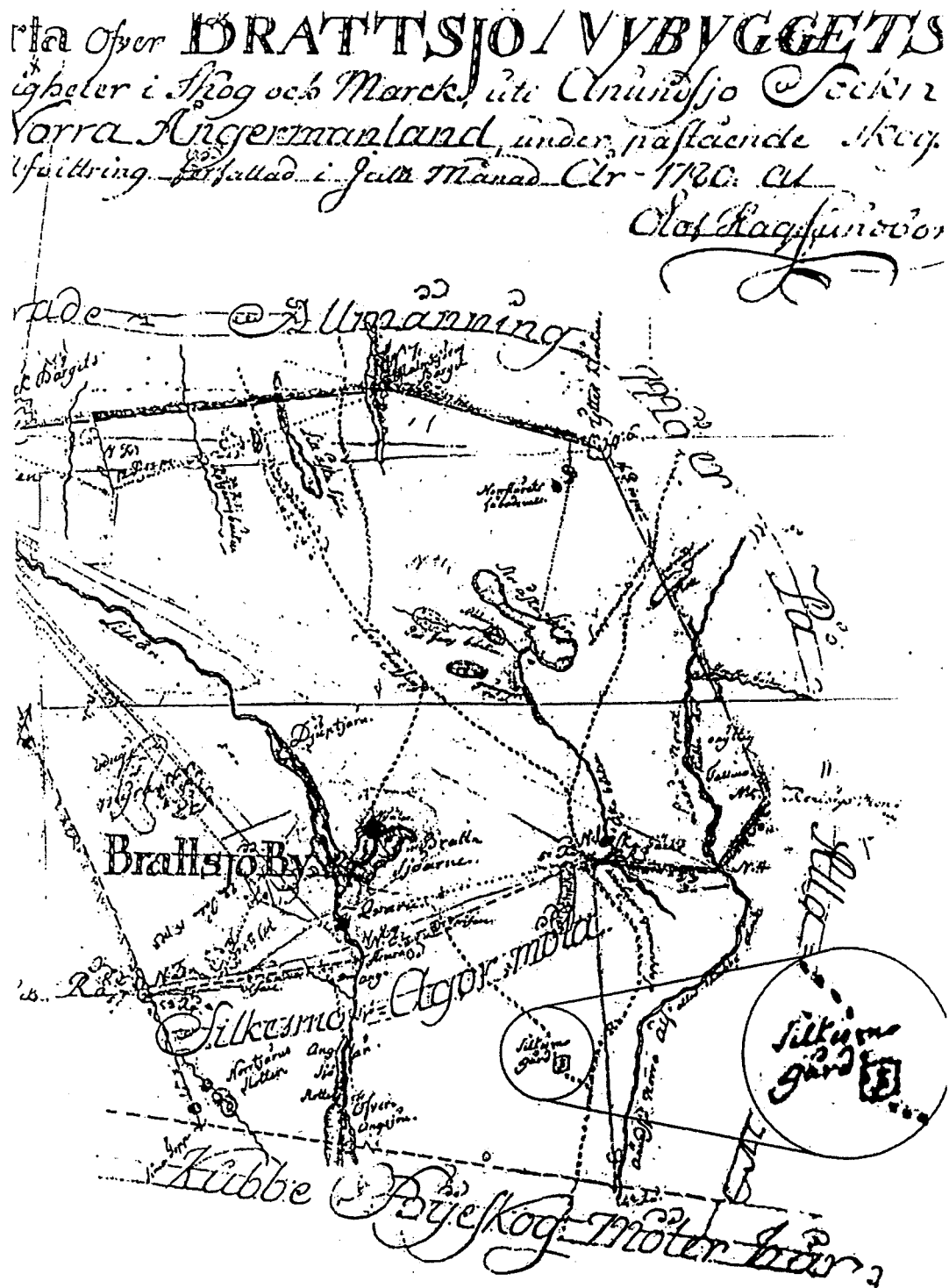

Bild 2: Brattsjö By samt Seltjärns första gård (Silkesmo gård) (ur Edlund. 2001).

Dessa ängar är inhägnade eller har varit det och är dock troligen ett resultat av laga skifte. Det finns exempel från Kubbe (byarkivet), en by ca. en mil bort, hur man 1828 förbjöd lösa hästar ute i markerna. Man har alltså haft lös boskap under lång tid. Att vägarna passerar våtmarkerna är fullt rimligt då boskapen behövde bete samt med tanke på ängsslåtern.

Ängsslätter har av allt att döma varit av stor betydelse i området. Wikström (1989) nämner bl.a. en damm i Remmarbäcken vilken använts för att dämna upp ett stort område vilket nyttjats för slätter. Remmarbäcken ligger i Brattsjöbys ytterkant och har främst nyttjats av invånarna från Klocken (en angränsande by). A. Söderström säger dock att samma sak gjorts efter Brattsjöån vilket verkar rimligt då man ser hur våtmarkerna ligger. Vidare ser man på en av de gamla ekonomiska kartorna hur en av de små sjöarna efter ån kallas dammslåtjärn. Av någon anledning råder det viss namnförvirring i dessa områden men det verkar vara samma sjö som idag kallas Skarvtjärn.

Det som verkar ha varit viktigaste för inkomsten är tjärbränningen. Detta bekräftas dels av de jag talat med (Wikström och Söderström), dels i Wikströms skrift. Edlund m.fl. (2001) nämner även kolning som viktigt inslag men detta torde gälla Seltjärn då denna by har mycket mer av den typiska skogen för ändamålet samt att tidigare källor inte nämner detta. Jag kan själv inte heller påminna mig om någon kolbotten inom Brattsjöes ägor. Där emot finns det ett mycket bra exempel på en tjärdal. Efter Brattsjöån i anslutning till en sjö finns en liten kulle på vilken en sammanfallen timmerkoja ligger. I slutningen intill kojans finns en tjärdal nedanför vilken det verkar ha funnits någon liten form av byggnad där de tappat på och förvarat tunnor. Från denna lilla byggnad leder en gammal väg mellan kullen och ån. Vägen tar slut där den skärs av av en ny skogsbilväg. På andra sidan skogsbilvägen ligger ett nytt hygge där alla spår av vägens ev. historiska sträckning totalt förintats. Inne i Byn ligger även ett betongfundament efter en modernare anläggning.

En annan tydlig anläggning är den gamla dammen som idag gjorts om till en bro. Hur länge dammen funnits vet jag inte säkert, men att sjön dämats för flottningen är dokumenterat (Wikström. 1989). Av kartan från 1765 framgår att det funnits en kvarn en bit nedanför sjöns utlopp.

Men ån verkar ha haft fler uppgifter. Bl.a. har det en gång funnits åtminstone havsöring i ån (pers.kom. Johan Spens). Enligt Edlund (2001) har byborna i Seltjärn även fiskat lax men detta kan ha varit N. Anundsjöån. Fisket annars bedrivits i alla sjöar och tjärnar som finns i området. Fisken de fick var abborre, gädda och öring. Senare har även bäckröding tillkommit.

Troligtvis har även jakten varit av betydelse. Älg har alltid funnits i området vilket bl.a. flera fångstgropar vittnar om. Vidare finns här orre och tjädermarker som troligen såg likadana ut då som nu. Hare är också något de måste ha skjutit en hel del av. Idag finns även rådjur om än sparsamt. Om dessa fanns tidigare låter jag vara osagt. Något som skall ha funnits i allt för stor mängd är lodjur. Detta var något jag hörde som barn men samtidigt finns fällan kvar även om den rasat samman en del. Dess utom finns det lo även idag, främst om vintrarna då de följer renarna.

Vad har de då använt sina ordentligt tilltagna virkestillgångar till? Till en början har det troligen varit mest till husbehov som byggnadsmaterial och redskap. Det sägs att svedjebruket varit vanligt (Lunberg. 1984. pers.kom. Edlund, pers.kom. Söderström) men hur länge detta pågått vet jag ej. Det första ekonomiska nyttjandet jag stött på är när de under 1800-talets första hälft börjar hugga s.k. bjälkar. Wikström (1989) ger dock ett exempel på ett avtal mellan Brattsjö by och Mo om en större avverkningsrätt. Detta avtal avsåg av allt att döma främst grovt timmer. Det är dock fullt möjligt att de även sålde en del grovt timmer för sågning till mindre företag eller sågar då det under samma tid fanns flera små sågar (oftast vattendrivna) i områdena runt omkring.

Under 50-talet börjar de även leverera större mängder bjälkar och timmer till Mo-Domsjö (Nylander 1984, Wikström. 1989). Det finns också dokumenterade kostnader för flottningsanpassningar av Brattsjöån. Med flottningsanpassningar avses rännor, dammar, och rensningar (Wikström. 1989). De riktigt stora mängderna huggs dock inte förrän Mo-Domsjö köpte upp hela Brattsjö.

Mo-Domsjö börjar köpa upp skogen

Brattsjö byamän sålde sin mark i två omgångar, den första 1860 och den andra 1861. Varför Brattsjö sålde all skogsmark till Mo-Domsjö finns det nog inte något riktigt säkert svar på. Vad man kan säga är att Brattsjö aldrig varit någon stor by. Där emot var deras skogsinnehav tämligen stort och även om J C Kempe var en hård köpman fick de nog ordentligt betalt. Av allt att döma var han trots allt rättvis och hederlig (Nylander. 1984, pers.kom. Söderström) och betalade vad som krävdes. Dessutom hade byborna jobb året om. Under vintern ägnade sig många åt huggning medan sommaren gick åt flottning, samtidigt var inte skogen förbjuden mark efter att de sålt den. Sådant som ej var av intresse för Mo-Domsjö fick byborna fortfarande ta. På det viset hade de fortfarande virke för eldning, tjärning och en del andra husbehov (Nylander. 1984). Dessutom hade de fortfarande tillgång till fiske och jakt. En annan fin sak var att de höll sig inom sitt eget område. Det område de ansvarade över var den skog som en gång varit deras. Huggning skedde alltså tämligen nära hemmet och flottningen skedde i huvudsak i Brattsjöån från Stor flärken ned till Övre Agnsjön (kallades även översjön) där Seltjärns borna tog vid. Den Övre Agnsjön finns dock inte mer då den Nedre och den Övre Agnsjön blev en enda stor sjö när Agnsjön dämdes för vattenkraft.

När det gäller fisket förekommer en del intressanta avtal hur dammarna skulle byggas och hur flottningen skulle ske för att fisket inte skulle ta skada (Wikström. 1989). Detta berodde mest på det ekonomiska intresset och sedvanerätt men det visar hur dessa problem på inget vis är något nytt. Dessa diskussioner uppkom också vid tillfällena där flottningen kunde påverka dämningen av slätterängar (Wikström. 1989).

Den aktivitet som tog störst skada av det nya ägarförhållandet var troligen skogsbetet och därmed en mycket viktig del för självhushållningen. Det var inte ovanligt att en del bybor fick köpa tillbaka delar av marken för att kunna ha lite egen boskap (pers.kom. Mårtensson) även om jag inte hittat något bra exempel på det i Brattsjöes fall. Dessa problem måste dock ha kompensats av de nya inkomsterna då byn levde ett bra tag till.

Man kan i stort säga att även om makten över skogen försvann hände inte så mycket med det vardagliga livet. Den stora förändringen var att huggningen och flottningen nu kom i första hand. Mängden skog J C Kempe ville ha ned till Mo var faktiskt så stor att de fick ta in extra huggare och flottare från en närbelägen by. Den starkaste näringen vid sidan av huggning och flottning var av allt att döma tjärningen.

Mekaniseringen

Hur länge fortlevde då Brattsjö? Medan byn levde fanns där en liten skola i ett av hemmen (Wikström 1989), en butik där man kunde köpa det mest nödvändiga och en dansloge där folk samlades för fest. Detta kanske inte är så speciella saker i sig men det tyder på en by med eget liv. Problemet var troligen att de gjort sig beroende av Mo-Domsjö eller MoDo som de hette senare (idag HolmensSkog), det som hände i skogen kom alltså att påverka hela byn. Problemen kom troligen med mekaniseringen under 1950-60-talet (Gårdlund. 1986). Den

första förändringen var troligen då transporter flyttades från ån till vägarna. Men den stora förändringen kom först med motorsågen och där efter de allt större och mångsidiga fordonen (Gårdlund, 1986).

Dessa effektiviseringar gjorde att mängden folk i skogen minskade avsevärt samtidigt som det ställde krav på ny kompetens. Kvar fanns människor utan jobb samtidigt som byn ligger en bit från huvudvägarna. Det blev helt enkelt svårt att leva där då avstånden till nya jobb var allt för långt samtidigt som det inte fanns något att jobba med i byn. De arbetsföra personerna tvingades med andra ord mer eller mindre att flytta och byn fick allt mer karaktären av en "sommarstugeby".

Slutord

Idag finns där två bofasta medan resten är sommarstugor. Antagligen kommer Brattsjö aldrig bli mer än vad det är idag men det hindrar inte att man försöker ta reda på hur det en gång var, om inte annat för att skydda de minnen som finns kvar.

Idag satsar Örnsköldsviks kommun en hel del på kultur och friluftsliv. Kanske finns det intresse för dessa områden även om jag inte är experten att säga vad man då skulle göra. Det första bör dock vara dokumentation av det som finns kvar så det inte glöms bort eller kanske försvinner på grund av hyggen, vägar eller dylika projekt.

Vad man kanske bör veta är att det under 1970-talet rensades bort flera minnen från den gamla tiden. Det fanns t.ex. en skvaltkvarn och en vattensåg i remmarbäcken. Vad som hände med kvarnen vet jag ej men sågen brändes ned då ingen ville ta hand om den. Samma sak har hänt med de flesta flottningsrännorna. De rännor som inte bränts håller nu som bäst på att multna bort. Dammarna är nu borta även om man kan räkna ut var de en gång varit och vissa spår hittar man fortfarande. Andra saker som försvinner är alla vägar. Många av vägarna har försvunnit i och med skogsbruket men det finns delar kvar.

Jag vill inte klaga på skogsföretagen eller de som beslutade om rensningarna efter flottningen, det var bara typiskt för sin tid och tyder på viss okunskap. Där emot kan vi göra något åt det vi har kvar.

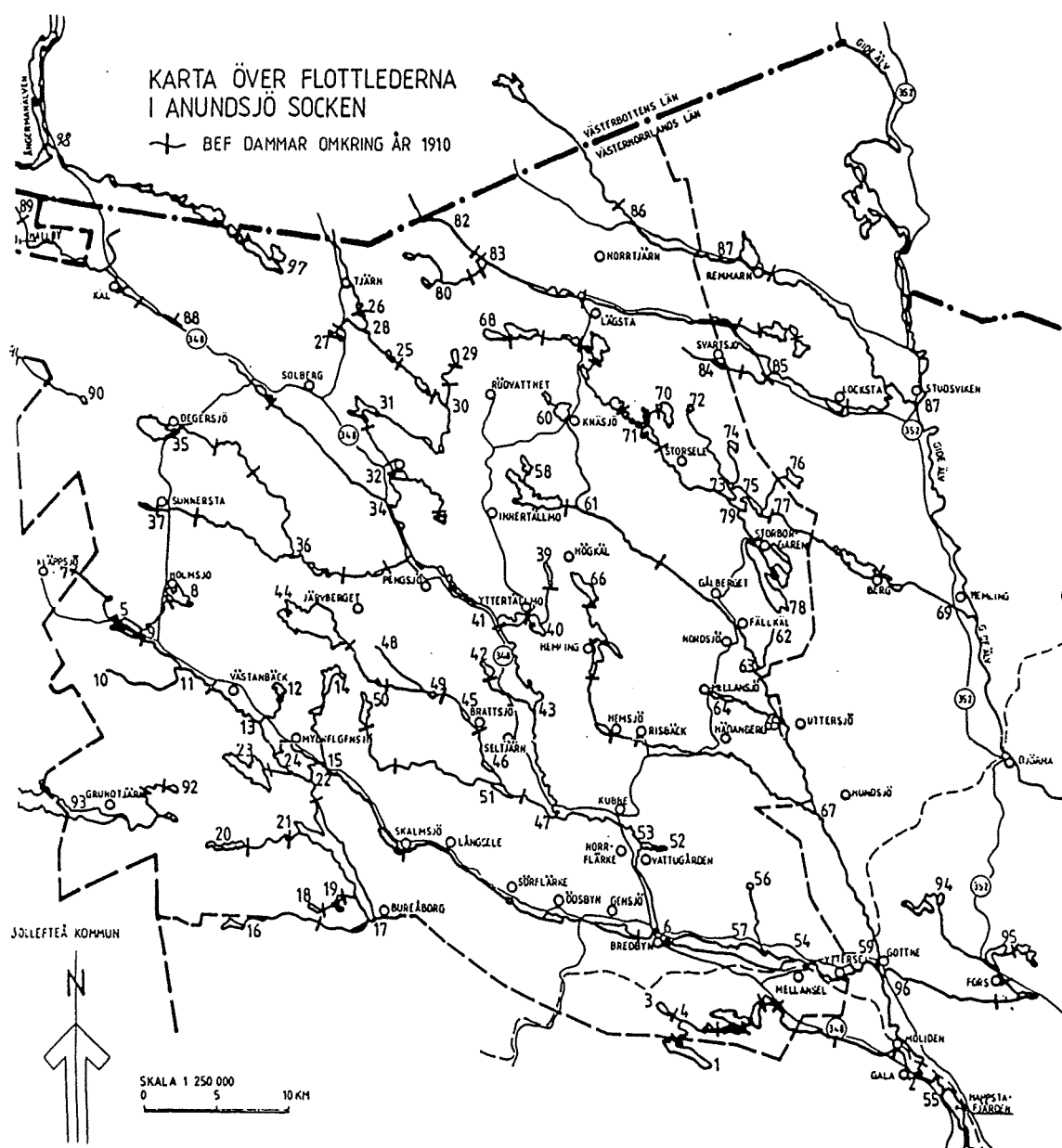

Bild 3: Flottleder och dammar i Anundsjö socken (ur Wikström. 1989).

Jag kan också konstatera att vad som hände Brattsjö inte är unikt på något vis. Brattsjö tillhör Anundsjö socken med sina 200 000 ha skogsmark och till ytan tillhör en av Sveriges största socknar. Kring mitten av 1800-talet kom skogen i dessa områden att öka starkt i värde i och med stigande utländsk efterfrågan (Lundberg. 1984). Exploateringen underlättades också av alla små vattendrag vilka tillsammans utgjorde ett effektivt transportnät (se ovan). Som exempel på Mo-Domsjö's inflytande i Anundsjö socken kan nämnas att bolaget vid sekelskiftet ägde 43 % av skogen samtidigt som nästan hälften (48 %) av de arbetsföra männen var engagerade i skogen (Lundberg. 1984).

Till sist vill jag speciellt tacka de jag pratat med då det under dessa samtal kommer fram både egna tankar och en massa information som finns lagrat utan att man tänker på det.

Litteratur

Edlund, Harry (red). 2001. Från Silkesmo 1762 Till Seltjärn 2000. Okänd ort

Gårdlund Torsten. 1986. MoDo 1940-1985. Ljungföretagen. Örebro

Lundberg, Ove. 1984. Skogsbolagen och bygden – Ekonomisk, social och politisk omvandling i Örnsköldsviksområde 1860-1900. Inst för ekonomisk historia. Umeå

Nylander, Nils. 1984. Domsjö Såg och Lastageplats under 200 år. CEWE-Förlaget. Bjästa

Wikström, Johan. 1989. Flotningens historia i Anundsjö. CEWE-Förlaget. Bjästa

Arkiv

Örnsköldsviks museum

Personliga kommentarer

Edlund Harry, Seltjärn

Mårtensson Ingrid, Kubbe

Spens Johan, Umeå

Söderström Arne, Örnsköldsvik

Omslagsbild: Brattsjö området samt en del av Seltjärn (Örnsköldsvik kommuns fiskeguide. 2001)